

Szlama Gabriella Zsófia

Háborús válság és „divatpropaganda”

A női öltözködés adhokráciája és reprezentációja 1914–1918 között Magyarországon

A test felöltöztetése olyan kulturális és társadalmi gyakorlatnak tekinthető, amely egyrészt nagyjából egyidős az emberiség történetével, másrészt pedig amellet, hogy funkcionális feladatot lát el, a reprezentációban is fontos szerepet kap évezredek óta. A ruházattal lehetségessé vált a vagyoni helyzet és rang bemutatása; a díszítések, anyagok és szabásvonalak (jelzés)értékkel bírtak és bírnak mind a kortársak, mind az utókor számára. A különböző korok viseleteinek, öltözékeinek (majd később divatjának) tanulmányozása kiegészíti a más társadalmi jelenségek vizsgálatával szerzett történelmi ismereteinket, új aspektusból láttatja azokat. Ez az állítás azonban meg is fordítható: a történelmi események befolyást gyakoroltak az öltözködés változásaira. Az egyik legjelentősebb katalizma, amely alapvetően befolyásolta a hazai viselet és divat kérdését, az I. világháború volt. A háborús hangulat, a folyamatos emberveszteség, a nyersanyaghiány és a nélkülözés egyaránt hatással volt a divat menetére; tanulmányom középpontjába ez a „válságtörténet” kerül.

A divattörténet vizsgálatához elsődleges forrásként szolgálnak a korabeli családi lapok, divatlapok és a napisajtó divatcikkei. A 19. század második felében az információáramlás és a közvélemény alakításában kiemelt szerepet kapott a sajtó, amely felemelkedésének alapjául a technika fejlődése, az analfabetizmus csökkenése és az anyagi gyarapodás szolgált. A kiegyezés idején Magyarországon körülbelül kétszáz, a világháborút megelőzően már kétezer lap jelent meg. A századfordulóra jelentős mértékben nőtt a főfoglalkozású hírlapírók aránya (1910-re a számuk közel ezerkétszáz volt), akik döntő többsége Budapesten élt. Az újságírók munkatípusában is változás mutatkozott, a korábbi „írói típusú újságírást” felváltotta a „szerkesztőségi típusú újságírás”. Ennek következtében szintén nőtt a név szerint ismerhető, aláíró újságírók száma, akik változatos témákban közöltek írásokat. Ugyanakkor, még a világháború éveit is gyakori volt, hogy szerzők a név nélkül publikáltak, így számos újságíró munkássága nehezen azonosítható és lekövethető.¹

¹ BUZINKAY, 2016. 245–254.

Az 1900-as évek utolsó harmadában a hazai sajtó már üzleti keretek között működött, különböző vállalkozások jöttek létre. Ezek a nagy példányszámban terjesztett lapok olcsók voltak és igyekeztek függetleníteni magukat a különböző pártoktól. Ezek közül a leghíresebb a Légrády testvérek *Pesti Hírlapja* volt, amely pártállástól függetlenül igyekezett a korszak legkiválóbb íróit alkalmazni. A *Pesti Napló* irodalmias irányú baloldali lapként működött, a *Pesti Hírlaphoz* hasonlóan számos író publikálta itt műveit. Szintén nagy népszerűségnek örvendett a *Budapesti Hírlap*, amely konzervatív álláspontot tudhatott magáénak; a millennium évében közel harmincezren fizettek rá elő. A liberális szellemiségű *Az Ujság* indulásakor (1903) tizenötezer példányszámban kelt el, amelyet 1913-ra hatvanötezerre növelt. A bulvárlapok közé tartozó *Az Est* érte el a legnagyobb példányszámot: 1910-re több mint kétszázezren fizettek elő rá. Szintén a szórakoztató lapok közé tartozott *Az Érdekes Ujság*, amely célkitűzései között szerepelt a magyar irodalom támogatása. A divattal kiemelten foglalkozó családi képeslapok közül a *Tolnai Világlapját* érdemes kiemelni, amely olcsósága révén hatalmas olvasóközönséget szerzett magának. Szerkesztője, Tolnai Simon 1913-ban az ország legmodernebb újsággalotáját építette fel a Dohány utcában. Szintén nagy sikernek örvendett a Herczeg Ferenc szerkesztette, konzervatív szellemű *Uj Idők*.²

Eltérő hátterük ellenére az említettek közül mindegyik lap előszeretettel értekezett a divat témakörében, amely több kérdés megfogalmazására ad lehetőséget az öltözködési trendek első világháború alatti alakulását illetően. Mennyiben tükrözték a változó harctéri viszonyokat a különböző divatcikkek? Megjelenik bennük háborús propaganda és ha igen, milyen formában? Fontos szerepet kap a divat a növekvő nyersanyaghiány ellenére is? Hipotézisem szerint a világháború alatt megjelenő divatcikkekben leginkább az antant-ellenesség bontakozik ki, amely elsősorban a párizsi és londoni divat egyre élénkebb elutasításában mutatkozik meg. Emellett hangsúlyos témaként jelenik meg a nyersanyaghiány, ugyanakkor a növekvő árak és az egyre nehezebben elérhető nyersanyag ellenére a lapok a háború végéig közölnek divattudósításokat. A kutatás tehát a sajtórepresentációt vizsgálja, az elemzés forráskorpuszát a nagy példányszámban terjesztett napilapokban és családi lapokban az I. világháború alatt megjelent divatcikkek alkotják.

Írásomban először bemutatom a 19. század utolsó harmadának és a 20. század első évtizedének fontosabb öltözködéstörténeti változásait, majd a világháború évei alatt megjelent divatcikkeket elemzem a propaganda és a nemzeti érzelmek kapcsolatának szemszögéből. A tanulmány második felében az egyesületek divatról szóló nyilatkozatait veszem górcső alá. Zárásként kitérek a nyersanyaghiányról szóló cikkekre és az ezekben foglalt „megoldási” javaslatokra.

² GERGELY (SZERK.), 2019. 478–481; BUZINKAY, 1993.

*A női divat és viselet a 19. század utolsó harmadában
és a századfordulón*

Az előző évszázadok hagyományos nemzeti népviseleteihez képest a 19. század folyamán már egységes európai divatról beszélhetünk, amely általános, országhatárokon átívelő összképet mutatott. A francia divat ebben az időben vált igazán dominánssá, az általa közvetített stílus Európán kívül és belül egyaránt követendőnek minősült.³ A század folyamán fellendülő ipari fejlődés és a technikai újítások⁴ lehetővé tették a nagy divatvárosokban⁵ alkotó tervezők munkáinak, modelljeinek másolását. A legújabb darabokat már nem a szalonok tervezőbábuin ismerték meg a hölgyek, hanem a napilapok divatrovatainak leírásaiból, az egyre inkább elterjedő képes családi-, vagy divatlapok hasábjairól szerezhettek róluk tudomást. Utóbbiak a század folyamán illusztrációkkal és szabásmintákkal bővültek, amelyek nemcsak a legújabb divat megismerésében, hanem a gyors másolás lehetőségében is szerepet játszottak. A divatlapokat gyakran egy példányban vásárolták meg a barátnői körök, az egyes számokat pedig sűrűn cserélgették maguk között.⁶

A gyáripar fejlődése a gyorsaság mellett az árazást is módosította: az egyre szélesebb körben terjedő varrógépek segítségével otthon, házilag is lehetett olcsón másolni a legújabb kollekciókat. Ezzel párhuzamosan megjelent a tömegtermelés, a női ruhákat elárasztották a csipkék, a díszszalagok, a hímzések és a gyöngyök.⁷ Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a divatkövetés, a párizsi és londoni stílus utánzása továbbra is egy viszonylag szűkebb társadalmi réteg kiváltsága maradt, a kispolgárság és a munkásság gyakran hosszú évekig hordta ugyanazt a ruhát – amit sűrűn átalakítottak az ügyesebb kezű lányok.⁸ Míg a divatlapokat

³ BOUCHER, 1973. 388.

⁴ A 18. század végén fellendülő textilipar fejlődésének következtében megjelentek a szövőgépek, amelyek pontosabban és gyorsabban tudtak kész szöveteket előállítani. A gépi technológia fontos szerepet kapott a lenfonal fésülésétől egészen a gypjúmosásig. A gyáripar fejlődése emellett az árakra is hatással volt, a varrógép megjelenésével a ruhákat olcsóbban és könnyebben lehetett elkészíteni és díszíteni. Ugyanakkor a különböző textilek színezése még mindig fáradságos munkavégzésnek bizonyult, a növényi alapanyagokból csak hosszas procedúrával lehetett különböző színeket kinyerni. Először az 1850-es években sikerült mesterséges színezékeket előállítani: mályvalilát, anilinkéket, feketét és indigót. A gyáripar fejlődése a korábban meglévő ruhadarabok korszerűsítésében is szerepet játszott, például a fémpántokkal merevített fűző a század második felében már halcsonttal készült, a különböző bronzok és turnürok hajlékony acélpántokkal kényelmesebb viseletet tettek lehetővé. (F. DÓZSA, 1989; TÓTH, 2010.)

⁵ A 19. század két legnagyobb divatmetropoliszának Párizs és London számított. A francia divat Magyarországon elsősorban a női öltözködésre volt hatással, a férfiak viseletében az angol stílus jellegzetességeit lehetett felfedezni.

⁶ F. DÓZSA, 2014. 290.

⁷ F. DÓZSA, 1989. 93–96.

⁸ A kispolgárság anyagi körülményei meglehetősen korlátozottak voltak (habár a legfelső rétegük színvonala elérhette a középosztályét), így az öltözködés az ő esetükben elsősorban az erkölcsös és illő megjelenést szolgálta. A munkásfeleségek öltözete egyszerű volt, karton vagy flanel anyagú blúzt hordtak, általában köténnyel. Kalapot és kesztyűt nem illett felvenniük. Abban az esetben, ha mégis utcára merészkedett bennük egy (fiatal) lány, azon nyomban kétségbe vonták a tisztességét. A parasztság körében az ún. „kivetkőzés” csak az 1920-as években következett be, ekkor indult el a városias, úri életmód másolása, elsőként a férfiak körében. (GYÁNI, 2006. 88–89; F. DÓZSA, 1989. 315–328.)

vagy a napisajtó divatcikkeit elsősorban a középosztálybeli nők forgatták, addig az arisztokrácia tagjai továbbra is elsőkézből, a szalonok bábuin ismerhették meg a legújabb trendeket. A századfordulón az itthoni üzletek a vevőkörnek megfelelően kétféle irányt képviseltek. Néhány exkluzív szalon (ahová csak ajánlólevéllel lehetett bejutni) a legjobb minőséget kínálta vagyonos vásárlóinak. Emellett több üzlet is működött, amely kevésbé nívós anyagokból készült modelleket árusított a nagypolgárság vagy a gazdagabb középosztály tagjai számára.⁹

A divat tempója, az egyes kollekciók cserélődése a század második felében felgyorsult, párhuzamossá vált a képzőművészettel. A historizmust követve a divat visszatért az elmúlt évszázadok formáihoz és összekeverte annak stílusjegyeit, míg az 1840-es években a neobarokk dívott, tíz évvel később már a neorokokó jegyeit lehet felfedezni a divatlapok hasábjain. A későbbi évtizedekben a hölgyek karját a reneszánsz ujjak, míg arcaikat a Mazarin-gallérok és a Rembrandt-kalapok emelték ki. Az 1880-as években a Távol-Kelet jellegzetességei is beférköztek a gardróbokba, Japán és Kína világa a legyezőkön, a napernyőkön és a hajviseleteken mutatkozott meg leginkább.¹⁰

A szakirodalom 1895-re datálja a historikus elemek kiüresedését az öltözködésben, 1896-tól már a szecessziónak hódoltak a legújabb viseletek. Ezzel együtt a női alak ideája is megváltozott, a korábbi teltebb idomok helyett a kecsesség, a hajlékonyság vált kívánatossá. Az új öltözködési stílus legfőbb jellemzőjévé a virágminta vált, szirmok borították a ruhákat, a kalapokat és a lakberendezési tárgyakat is.¹¹ A ruhák S-alakúra húzták a női test vonalát, a mellrész előre dőlt, míg a derekat bő, harangalakú szoknya fedte – amely elöl és hátul is hosszan, földig érve omlott le. A századfordulón a nagy kalap dívott, de az 1910-es években már megjelent a kisméretű és homlokba húzott forma. Szintén ebben az évtizedben hódoltak egy rövid ideig a nők az úgynevezett „bukj-el” fazonnak, amely szűk szabásának köszönhetően nehezzé tette a járását.¹² A szecessziós divat az első világháborúig tartott, mivel az ekkor megjelent fazonok jóval kisebb anyagigénnyel rendelkeztek elődjekhez képest, ezért szélesebb körben terjedhettek el.¹³

Divat a világháború első éveiben

A világháború kitörése utáni néhány hónapot az általános döbbenet jellemezte, a háborús hangulat pedig a divatlapok, divattudósítások hasábjai közé is begyűrűzött. 1914 szeptemberében a *Divat Szalon* címlapjára egy ápolónő került, az októberire pedig egy puskát tartó kislány és egy papírcsákót és kardot viselő kislány. Ez a két címlapkép egyértelmű reflexiónak tekinthető az egész Európát megrengető eseményekre.¹⁴ Ugyanakkor a divatlapok igyekeztek megnyugtatni

⁹ F. DÓZSA, 1977.

¹⁰ F. DÓZSA, 2014. 291–292.

¹¹ GÁSPÁRNÉ DAVID, 1924. 224.

¹² Az elnevezés ugyanakkor kettős értelmű, a járás nehezítése mellett az erkölcs elvesztésére is utalt, azaz csak félvilági, „bukott nők” viselték ezt a fazon.

¹³ F. DÓZSA, 2014. 345–347.

¹⁴ F. DÓZSA, 2014. 368.

az olvasóközönséget azzal kapcsolatban, hogy az elmúlt néhány évben nagy népszerűségnek örvendő anyagok (úgy mint a tafota, a krepp, a selyem és a pamut) közül csak néhány textil átmeneti drágulása várható a következő háborús időszakban. A magyar lapok 1914 elején még beszámoltak a legújabb párizsi és londoni divatújdonságokról, köztük kiemelve a színes haj divatját, ami a tudósítások szerint elsöprő sikert aratott Párizsban és Londonban. A népszerű író, újságíró Szini Gyula, a *Pesti Napló* írója 1914 februárjában hosszú cikket szentelt a női hajfestés témájának, amelyben a természetes hajszíneket élte, s reményét fejezte ki, hogy „papagály [sic!], a paradicsom- madár vagy a kolibri tollazatára” emlékeztető frizura csak múló szeszélyé válik.¹⁵ A *Pesti Hírlap* néhány héttel később a színes haj divatját (ugyan ők már csak parókákról írnak) a híres orosz díszletfestőnek, Leon Szamojlovics Baksztnak tulajdonította, aki az orosz szecesszió jellegzetes képviselője volt, s emellett számos díszlet- és kosztümtervet készített a Gyagiljev-balett részére. Hatására a párizsi Théâtre à Coté-n [sic!] átvették az uralmat a színes műhajak, amely a nőkön és az áruházi próbababákon egyaránt megjelent a francia fővárosban. A legkedveltebb árnyalatok közé a vörös, a zöld és az arany szín tartozott. A *Pesti Hírlap* továbbá beszámolt egy londoni parókakiállításról is, amely nagy sikernek örvendett a színes hajakat viselő előkelő hölgyek között; a cikk szerzője szerint pedig érthető, hogy a nők harmóniára törekcsenek a tarka ruházatuk és frizurájuk között.¹⁶ A legújabb divatőrületről a *Budapesti Hírlap* is beszámolt. Ezen trend eredetét a színiigazgatóktól származtatta, s a zöld szín mellett a lilát, a kéket és a bordót is kiemelte. A divat iránti nagyfokú érdeklődést az eladási arány is mutatta, a beszámoló szerint Párizsban az elmúlt hónapokban közel 400,000 kilónyi műhaj fogyott el.¹⁷ A színes haj mellett az új kalapdivatról is beszámoltak a lapok, ugyanakkor a tavaszi szezon újdonsága, a zöldegekkel díszített kalap,¹⁸ már közel sem örvendett akkora sikernek, mint a paróka – áprilisban már elavultnak tekintették.

Nemcsak a hajviselet, hanem a ruházat tekintetében is számos újdonság jelent meg a hazai divatjelentésekben. A leggyakrabban használt anyagok, a selyem, a *seviot*,¹⁹ a posztó, a *crêpe de chine*,²⁰ a *charmeuse*,²¹ a tüll és a csipke, amelyek leggyakrabban pasztellszínekben pompáztak 1914 tavaszán.²² A háború azonban a ruhák színválasztására is hatással volt, a tavaszi világos, púder színek ellenében az őszre már a csukaszürke (amelyet a lapok gyakran földszürke vagy *Feldgrau* néven emlegettek) árnyalat hódított, amely megegyezett a katonai egyenruhák színével.²³ A *Pesti Hírlap* a berlini *Die Modistin* című divatfolyóirat cikkét átvéve emelte

¹⁵ Szini Gyula: Színes haj. *Pesti Napló*, 1914. február 8., 36.

¹⁶ A színes parókák. *Pesti Hírlap*, 1914. március 18., 43.

¹⁷ Paróka-probléma. *Budapesti Hírlap*, 1914. március 12., 10.

¹⁸ Új divatok. *Pesti Hírlap*, 1914. március 7., 15.

¹⁹ A *seviot* egy gyapjú típus gyűjtőneve, amelyek közé a keresztezett juhok fényes gyapjából készült középnehéz és nehéz szövetek tartoztak.

²⁰ Finomfonású krepp anyag, amely erősen sodrott fonalakkól készült. Könnyű és légáteresztő matéria, azonban nem rendelkezik a selyemkrepphez hasonlatos fényes felülettel.

²¹ Selyemből készült könnyű, félfényes szövet, érintésre hasonlít a szaténra.

²² Párisi pletyka. *Budapesti Hírlap*, 1914. május 19., 8–9.

²³ F. Dózsa, 2014. 371.

piedesztálra ezt az árnyalatot. Az írás szerint ez a szín a különböző szöveteken, kalapokon, de még az azokon elhelyezkedő tolldíszeken is megjelent.²⁴

Szoknyaviselet tekintetében is tartogatott újdonságokat a világháború első éve. 1914-ben jött divatba a hasított szoknya „*a párisi divat e legújabb diadala, a gyenge férfiszívek ellen harcvonalba küldött modern ostromágyú*”,²⁵ amely egyaránt megmutatta a női bokát, térdet és lábszárát. Néhány tudósítás kitért a hazafias francia nők ellenérzetére, amely a hasított szoknyák ellen irányult – a tiltakozás alapját a kilátszódo testrészek okozta „szélsőséges erkölcstelenség” adta.²⁶ A hazai újságok azonban örömmel fogadták ezt az új divatot, az *Uj Idők* egyenesen a nadrágviselet előszobájának tekintette, felvázolva egy lehetséges jövőképet, amelyben az egyre rövidülő szoknya felett átveszi az uralmat a nadrág a nők ruhatárában.²⁷ A ruházat mellett a cipődivat is nagy hangsúlyt kapott 1914 során, a legnagyobb sikernek a fekete selyem- vagy bársonyszalaggal fűzött fekete félcipő számított.²⁸

1915-ben újra megélenkült a társasági élet, s ezzel együtt új ruhadivat rajzolódott ki a lapok hasábjain. A korábbi hasított szoknyát felváltották a bő, harangsza-bású darabok, amelyeket sok redő díszített, s emiatt a „ezerránként” emlegették a lapok.²⁹ A háborút megelőző évek bő szabású szoknyarészeitől azonban eltért a hosszúsága; ezeket a fazonokat egészen rövidre készítették a szabók. A szoknyák mellett a kabátok és felöltők is bő, harangalakú szabásvonalat kaptak, a nyaknál azonban magasan záródtak, és mereven körbeölték a nyakat. Ezeket hidegebb időjárás esetén szőrmegallérokkal, különböző boákkal egészítették ki a nők.³⁰

A különböző szezonok bemutatása mellett érdemes néhány mondatot szentelni a lapokban megjelenő gyászdivatnak is. Természetesen a gyászviselet nem számított újkeletű dolognak, az elmúlt évtizedek során a nők szigorúan meghatározott szabályok és időintervallum szerint hordták ezeket a ruhákat. Három szakaszt lehet megkülönböztetni e viseletet illetően: a mélygyászt, a fényes fekete gyászt és a félgyászt. Az elsőben csak a matt fekete szövet számított illendőnek, a másodikon már fényesebb anyagból is készülhetett a ruházat, amelyet kiegészíthetett egy finom vonalú, fehér applikáció. A félgyász során a sötét tónusú matéria, mint például a lila vagy a szürke is megengedettnek számított. Leghosszabb ideig az özvegyek gyászoltak, akik egy évet töltöttek mélygyászban, később kilenc-kilenc hónapot fényes- illetve félgyászban. Apát, testvért, de távolabbi rokont is illet ugyanilyen módon gyászolni, de a különböző szakaszok kevesebb hónapot öleltek fel.³¹ Ez alól néminemű kivételt a menyasszony gyásza jelentett, ha eljegyzése után, de esküvője előtt veszítette el vőlegényét, gyászának időtartama tetszésére volt bízva, s bármeddig eltarthatott, azonban a temetéskor gyalog nem kísérhette

²⁴ Csukasziürke. *Pesti Hírlap*, 1914. október 28., 10.

²⁵ Nyugdíjba megy a térparancsnok a hasított szoknya miatt. *Az Est*, 1914 február 12., 7.

²⁶ Sz: Nőiesség és a hasított szoknya. *Pesti Hírlap*, 1914. március 17., 35.

²⁷ Szász Zoltán: A jövő zenéje. Nadrág és nőiesség. *Uj Idők*, 1914. május 10., 518.

²⁸ Az új cipődivat. *Pesti Hírlap*, 1914. június 4., 43.

²⁹ Az új szoknya divatja. *Uj Idők*, 1915. október 10., 395–396.

³⁰ Az őszi divat. *Az Érdekes Ujság*, 1915. október 10., 33.

³¹ F. Dózsa, 2016. 70.

a koporsót. Legfeljebb kocsin követhette jegyesét az utolsó útján, de legillőbb az volt, ha nem jelent meg a szertartáson és nem mutatta nyilvánosan fájalmát.³²

A világháború kitörése után azonban az egyre többek által viselt gyászruházat divatját is meghatározták aktuális trendek.

„[...] a jóérzésű nők ítélete alá bocsátom a kérdést, hogy szabad-e tisztességes nőnek olyan szabású gyászruhát hordani, amelynek hasított és rövid szoknyája a félcipőbe s áttört harisnyába bújtatott női lábtól a férfiak kíváncsiságának legmagasabb igényeit is kielégíti? Szabad-e egyáltalán gyászruhában idomokat mutogatni, tetszelegni és kacérkodni? Mert ma ez a budapesti divat.”³³

A gyász idejének megrövidítése rendkívüli tapintatlanságnak számított a világháborút megelőző években, ugyanakkor a folyamatos harcok természetes velejárójának számított a családtagok, rokonok elvesztése. Ha minden hozzátartozót az előírt módon gyásztak volna a nők, a háború éve alatt szinte mindenkinek feketét illetet volna viselnie. A gyász lerövidülése ezekben az években már nem számított kirívó esetnek, a harcterekről érkező halálhírek a mindennapi élet részévé váltak.

Propaganda és divat

A szarajevói merényletet követően, a háború eszkalálódásával párhuzamosan egyre szélesebb teret nyerő propaganda különböző módokon jutott el az emberekhez. A jelenség természetesen nem a századfordulón alakult ki, már jóval korábban, az első államszerveződések létrejötténél megfigyelhető a tudatosan alkalmazott agitáció. A 19. század során azonban egyfajta minőségi „ugrás” érzékelhető a propaganda eszköztárának alakulásában. A századfordulóra kifejlődtek a nagy sajtóbirodalmak, így a plakátok, röpiratok és pamfletok mellett már nagy példányszámú lapokon keresztül jutottak el az emberekhez a kívánt információk. Ekkor kezdtek kialakulni a ma ismert technikák: a leegyszerűsített üzenetek, az ellenség hiteltelenítése, hazafias érzelmek és szólamok közvetítése, kiemelkedő személyek dicsőítése, szimbólumok használata, a hadsereg presztízsének hangsúlyozása.³⁴

A nagy háború során a politikai propaganda azonban a közéleti írások, irodalmi közlések és tudósítások mellett begyűrűzött a divatcikkek közé is. A hadsereg presztízsének hangsúlyozása megjelent a hazai divatban is, s ez korántsem csak a csukaszürke szín elterjedésében mutatkozott meg. A korábban említett *Divat Szalon* címlapképei után (ahol az egyiket egy nővér, míg a másikon puskát és kardot tartó fiú és lány látható) a lap november során egy cikket közölt az aktuális divatról, amelyben – a jelenlegi háborús időknek megfelelően – egy apró kis zászló kítűzését ajánlja a kalap oldalába, így adva „háborús jelleget” az öltözködésnek.³⁵ A katonai egyenruha stílusa nemcsak a kalapdivaton, hanem a ruházaton is visszaköszönt. A *Pesti*

³² WOHL, 1891. 232.

³³ Zsolt: Esti levél. Csalás a ruhával. *Pesti Hírlap*, 1915. február 21., 14.

³⁴ LÉNÁRT, 2016. 6–7.

³⁵ F. DÓZSA, 2014. 368.

Hírlap üdvözölte az úgynevezett „háborús blúz” előállítását (habár nem jósolt neki nagy sikert), számításai szerint azonban az egységes rajz és szabásvonal alapján készült darab előállítási- és anyagköltsége „aránylag olcsó lenne”, s ezek a sötétkék vagy fekete színben készült blúzok egyaránt viselhetőek lennének otthoni, vagy akár irodai használatra is.³⁶ A háborús tematika megjelenését a divatban remekül mutatja a *Borsszem Jankó* karikatúrája,³⁷ amelyen a női kalapokat különböző fegyverek (ágyú) vagy járművek (csatahajó) ékesítik.

A hazafias érzelmek és szólamok megjelenésével párhuzamosan a hazai lapok elkezdtek propagálni a magyaros jellegű öltözködést. Ez a gondolat nem volt újszerű a magyar öltözködés történetében, már az 1860-as és 1870-es években jelent, s szoros összefüggésben állt a kiegyezést követő identitáskereséssel. A nemzeti sajátosság kiemelése az irodalomban is fontos szerepet játszott, ekkor alakult ki az úgynevezett népnemzeti irányzat (mintegy a historizmus sajátos változata), alapjául pedig a népköltészet szolgált. A 19. század második felében a népiesség a nemzeti romantikus irodalommal fonódott össze, művelői erkölcsnevelő és hazafias hangú írásokat jelenítettek meg.³⁸ Ezekben az évtizedekben a népies jellegű női viseletre elsősorban a férfi öltözködés volt hatással, az 1860-as években megjelentek a zsinórozással és sujtással díszített női atillák, valamint a rövid, bő ujjal ellátott, deákszürre hasonlító felsőrészek. Szintén népszerűek voltak a nők körében a kerek formájú csárdáskalapok.³⁹

Ugyanakkor ki kell emelni, hogy a népies jellegű öltözködést nem vette át egy az egyben a városi divat, csak néhány elemet használt fel belőle. Leginkább a különböző hímzésminták jöttek divatba, de ezeket is csak nyaralás alkalmával hordák a városi nők.⁴⁰ Ugyan a magyaros öltözködés divatja a későbbiekben alábbhagyott, de a millennium során újból előtérbe került ez a stílus.⁴¹

Az első világháború alatt újjáéledt a magyaros ruha viseletének gondolata, amelyet elsősorban a francia és az angol divat ellenében propagáltak a lapok. *Az Ujság* 1914 szeptemberében egy hosszabb cikket szentelt Girardi József munkásságának,⁴² amelyben legújabb tervezésű ruháit méltatta. A cikk szerzője a bevezetésben a nők öltözködésének átalakulását vetítette előre, amely, eltávolodva a párizsi uralkodó divattól, önállóságot nyer. Ezt a kezdeményezést a lap Girardihoz kötötte, aki legújabb kreációban magyar motívumokat használt fel. *Az Ujság* igazi művészi kompozíciónak nevezte ezeket a darabokat, s bizakodását fejezte ki, hogy elnyerik az arisztokrácia és a középosztály nőtagjainak tetszését. Ezzel a gondolattal azonban rögtön vitába szállt dr. Garami Béla, *Az Ujság* kozmetikai rovatának vezetője.⁴⁴

³⁶ Háborús divat. *Pesti Hírlap*, 1914. november 5., 19.

³⁷ Háborús kalap-divat. *Borsszem Jankó*, 1915. május 16., 4.

³⁸ GERGELY (SZERK.), 2019. 464; KOZÁRI, 2009. 74.

³⁹ NAGY, 1900. 205.

⁴⁰ F. DÓZSA, 1989. 45–46.

⁴¹ SÁGVÁRI, 2018.

⁴² A.: A magyar divat. *Az Ujság*, 1914. szeptember 6., 26.

⁴³ Girardi Alter és Kiss segítségével kezdte, azonban 1882-ben már saját szabócéget indított. A századfordulón már az előkelőbb körök rendelték tőle a legújabb kreációkat, 1916-ben ő készítette Zita királyné koronázási öltözékét is.

⁴⁴ Garami Béla: Kozmetika. Háborús aktualitások. *Az Ujság*, 1914. szeptember 6., 26.

Egyik olvasója levelére válaszolva elvetette a magyaros öltözködés gondolatát, profanizálásra hivatkozva. Véleménye szerint a hazafiság sokkal magasztosabb és szentebb érzés annál, minthogy külső jelekben nyilatkozzék meg. Ünnepi ruhaként továbbra is ajánlotta, azonban mindennapi ruhazatként való viseletét devalvációnak tekintette.

Az *Érdekes Ujság* pedig Az *Asszonyok Érdekes Ujságja* című rovatában előszeretettel fogadta a hazai tervezők, szabók magyaros jellegű ruhaterveit. A beküldők ötleteit kép formájában közölték, ehhez gyakran az eredeti leírásokat is csatolták. Müller Méla, egy Berlinben élő magyar festőnő nemcsak magyaros stílusú ruhája részleteit írta le, hanem az általa kiváltott reakciót is:

„Az Érdekes Ujság utolsó számában a művészekhez intézett ama felhívására, hogy magyar stílusú ruhák rajzolását tűzzék ki célul, bátor vagyok én is a mellékelt rajzzal hozzájárulni. Mint Berlinben élő magyar festőnőnek a háború kitörése után nekem is az a gondolatom jött, hogy a mi gyönyörű magyar, nemzeti viseletünket valahogy össze kellene egyeztetnünk a modern ruhával. Ezt meg is kíséreltem és a mellékelt rajz szerint egy ruhát csináltattam. Mondhatom, ez a berlini körökben olyan feltűnést keltett, olyan rendkívüli tetszéssel találkozott, hogy ismerőseim közül többen hasonló ruhát akarnak maguknak csináltatni. Ezzel egyszersmind a magyarok iránti rokonszenvüknek is óhajtanak kifejezést adni, hiszen Berlinben ma azt mondják:

– Ungarn ist jetzt bei uns Trumpf!

A ruha anyaga ezüstszürke bársony, ugyanolyan színű selyemzsinórral és acélgyöngygyel hímézve. A hímzés rajza természetesen magyar motívumokból áll. A mellénykét elől apró viaszgyöngyosor fűzi össze. Az ujjak, illetve az ingecske ivoir tüllből szabott. Az öv fémből való. A cipő a tulajdon anyagból és díszítéssel készül.

Remélve, hogy otthon is szívesen fogadják tervezésemet, maradtam kitűnő tisztelettel, Müller Méla”⁴⁵

Az alábbi idézet jól mutatja a magyaros öltözködés és a hazafias érzelmek összeolvadását. A festőnő saját maga tervezte ruhája egyesíti a nemzeti viseletet a modernitással, az előbbit a hímzés, míg utóbbit a szürke szín, a tüll és a bársony képviseli. A leírás szerint ezzel osztatlan sikert aratott a német fővárosban. A szöveg azonban egy másik propagandaelemet is felhasznál. A *„Magyarország most a mi ütőkártyánk!”* felkiáltás a németekkel való összetartozást, szimpátiát erősíti.

Ez a gondolat nemcsak ebben a formában jelent meg, a magyaros jellegű divat proponálása mellett a lapok gyakran közölték cikkeket a szövetséges államok divatjáról vagy a hagyományos viseleteiről. Az *Ujság* 1915 márciusában rövid cikket közölt a német divat megteremtéséről, amely során függetlenedni igyekeztek a francia befolyás alól. Az ügy érdekében Brakmann német kereskedelmi tanácsos beszédében az első világháború szerepét hangsúlyozta, a hadi eseményeket katalizátorként említve azt az önálló német divatipar megteremtésében. Mindemellett nyolc nagy berlini áruház mutatta be a legújabb tervezéseit, ezeket azonban sajnos nem részletezte a hazai lap.⁴⁶

⁴⁵ Krebs Irén: A magyar divat. Az *Érdekes Ujság*, 1914. november 29., 31.

⁴⁶ A németek német divatot teremtének. Az *Ujság*, 1915. március 28., 15.

A németek iránti elköteleződést mutatja a *Budapesti Hírlap* egyik cikke, amelyben a szerző a német tányérsapok hazai megjelenéséről értekezik. Az írás szerint 1916-ban (valószínűsíthetően a szülők Németország iránti rajongásának köszönhetően) számos gyerek lelkesedéssel hordta ezt a darabot. Habár a cikk hangot ad a németek iránti elkötelezettségének – kiemelve a páratlan szervezethez és katonai erejüket – ugyanakkor ennek a ruhaelemnek a használatát túlzónak, sőt egyenesen károsnak tartja, amely által az ifjúság elfordul a nemzeti öntudattól. Példaként kiemeli a bolgárokat, akik a németesség iránti szimpátiájukat nem az öltözködésben mutatják ki, hanem a fiúk az utcán is saját nemzeti viseletüket hordják.⁴⁷ A bolgár népművészet dicsérete nemcsak a *Budapesti Hírlapban* jelent meg, a *Tolnai Világlapja* divatközlönyében bolgár hímzéssel díszített ruhákat mutatott be 1917-ben, amelyeket bájosnak titulált.⁴⁸ Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy nemcsak a hazai közönség rajongott a bolgár viseletért, hanem ennek a fordítottja is igaznak bizonyult, a korszakban számos bolgár előkelő hölgy utazott Budapestre ruhát készíttetni.⁴⁹

A háború kitörésével egy időben az antantellenesség megjelent a hazai sajtó divatanyagaiban is. 1914 során még leginkább csak megkérdőjelezték a francia és angol divat dominanciáját, előrevetítve a magyar divat megteremtésének és önállósodásának kérdését. A háború második évétől azonban egyre indulatosabb cikkekkel lehet találkozni, amelyek Párizs korábban ünnepezt világát támadták. A *Pesti Napló* hosszúságú cikket szentelt a világpolitikai és a divat kapcsolatának 1915 októberében. „A divatok szövetté vált eszmék és pedig túlnyomóan politikai természetű eszmék”⁵⁰ – olvashatjuk a második bekezdésben. A névtelen szerző véleménye szerint Franciaország hatalmas vagyona tett szert azzal, hogy a divat uralkodójává vált az elmúlt évtizedek során, így az elegáns nők Európa-szerte az öltözködés révén váltak az ország lekötelezettjévé. Pontosan ezért válik sürgetővé az országok saját ízléstekintélyének a megteremtése, a saját, önálló divat létrehozása. A cikk végén a francia nőket egyszerűen kokottnak nevezi, s reménykedését fejezi ki, hogy a háború végül az „érdemes nők” korszakát hozza el.

Egyesületek és a divat

Az antant közvetítette öltözködés elvetésével párhuzamosan – illetve annak ellenpólusaként – jelent meg az önálló, magyar tervezésű divat megteremtésének igénye a lapokban. A cikkírók a háború második évétől már nemcsak felvetették ezt a gondolatot, hanem egyenesen buzdították az olvasókat, hogy a korábban nagy népszerűségnek örvendő francia és angol divattól elfordulva, hazai tervezésű darabokat vásároljanak. Ez az adhortáció nem volt azonos a magyaros öltözködési stílus propagálásával, habár sok esetben mutatott vele összefüggést. A magyaros öltözködési stílus kívánalma magában foglalta a hazai divat megteremtésének

⁴⁷ Német tányérsapka magyar gyerekeken. *Budapesti Hírlap*, 1916. szeptember 14., 12.

⁴⁸ Ruha bolgár hímzéssel. *Tolnai Világlapja*, 1917. július 5., 13.

⁴⁹ Balla Jenő: Hogyan öltözködnek a nők? *Az Ujság*, 1917. szeptember 16., 7.

⁵⁰ Divat és világháború. *Pesti Napló*, 1915. október 3., 23.

alapjait, ugyanakkor nem minden magyar ruhaterven jelentek meg a népiesség jegyei.

Az önálló magyar divat megteremtésének vágya jelenik meg *Az Érdekes Ujság* szerkesztői levelében. Habár a *Pesti Napló* névtelen szerzőjénél visszafogottabb a szóhasználat, a francia főváros közvetítette stílust veszedelmeként azonosítja, amely évtizedek óta uralta a magyar nők megjelenését.⁵¹ Az *Uj Idők* még ennél is mérsékeltbb hangot ütött meg. Szintén szorgalmazta a hazai divatipar megteremtését, ugyanakkor „ellenségvoltage dacára” elismerte, hogy „lelemény és csinosság dolgában kifogyhatatlanok”. A magyar divatipar gátját két dologban látta a lap: az idegenkedést, amit a nem francia tervek váltanak ki a magyar nőkből, valamint a hazai tervezőművészek iránt érzett általános bizalmatlanságot. A lap előrevetítése szerint, amint ezek a „falak” leomlanak, már nem gördül több akadály a hazai divat virágzása elé.⁵²

A hazai divatipar megteremtésének és virágzásának gondolata nem csak a lapok íróinak elképzelése volt; számos nőegyesületet foglalkoztatott ez a téma a korszakban, nyilatkozataikat pedig szívesen megosztotta a hazai sajtó. Ezen egyesületek tevékenységét a háború kitörése merőben befolyásolta, korábbi tevékenységeik, célkitűzéseik mellett a divat, öltözködés kérdésében is hallatták a hangjukat. 1914 augusztusában a Budapesti Nőiruhakészítő Ipartestület indítványában erkölcsi kötelesség kérdésévé tette a francia és angol modellek, anyagok és divatlapok beszerzésének mellőzését.⁵³ Néhány héttel később pedig Holzer Sándor elnöklete alatt Budapest legelőkelőbb szalontulajdonosai elhatározták, hogy a következő szezont saját tervező művészeik bevonásával készítik el, valamint a közönség számára magyar divatalbumot adnak ki.⁵⁴

Ugyanezt az irányvonalat képviselte a Magyar Háziasszonyok Országos Gazdasági Szövetsége is. A magyar divat fellendítése érdekében felolvasóesteket, valamint bemutató előadásokat – úgynevezett toalett-revüt – tartottak. A hazai ipar létesítése érdekében igyekeztek együttműködni a legrangosabb szabóságokkal, célként pedig az olcsó és egyszerű (egyben divatos) polgári ruházatkódás megteremtését tűzték ki, amelynek segítségével a nők függetleníteni tudnák magukat a francia és angol divattól.⁵⁵ A Budapesti Nőiruhakészítő Ipartestület és a Magyar Háziasszonyok Országos Gazdasági Szövetsége mellett számos más testület állt ezen ügy mellé. A Vöröskereszt-Egylet a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége nyomására kilátásba helyezte, hogy a beszerzései során figyelembe fogja venni a magyar ipar érdekeit, valamint ennek érdekében a későbbiek folyamán igénybe veszi a szövetség segítségét.⁵⁶

A fentebb említett egyesületek, testületek és szövetségek egyaránt propagálták a magyar divatipar megteremtését, ugyanakkor érdemes kiemelni egy szervezetet, amely nemcsak a hangját hallatta a francia, angol és magyar divat kérdésében,

⁵¹ A szerkesztőség: A magyar divat megteremtése. *Az Érdekes Ujság*, 1914. november 1., 31.

⁵² Divat. *Uj Idők*, 1915. június 27., 46–47

⁵³ A francia és angol ipar ellen. *Budapesti Hírlap*, 1914. augusztus 20., 14.

⁵⁴ A francia divatipar ellen. *Az Ujság*, 1914. szeptember 6., 20.

⁵⁵ A Magyar Háziasszonyok Országos Gazdasági Szövetsége. *Budapesti Hírlap*, 1914. november 27., 13.

⁵⁶ A Vöröskereszt beszerzései és a magyar ipar. *Az Ujság*, 1914. szeptember 6., 20.

hanem éppen ennek okán jött létre. 1916 tavaszán alakult meg a Fényűzés Elleni Liga Tormay Cécile és Pallavicini Györgyné (születési nevén Andrassy Borbála Mária Theodóra) vezetésével. Az egyesület céljait, gondolatait szívesen osztották meg a lapok, gyakran szerepeltették kiáltványaikat is – a Liga tevékenységét leginkább ezekből az írásokból tudjuk rekonstruálni.⁵⁷

Tormay 1916. április 4-én felolvasóestet tartott az Országos Kaszinó Tavaszi Est elnevezésű rendezvényén, ahol *Harc a tékozló divat ellen* című művéből osztott meg részleteket.⁵⁸ Az előadás hatalmas tömeget vonzott, a hölgyek – a rendezők kérésére – egyszerű ruhában jelentek meg. Ennek miértjét a divat iránt érdeklődő hölgyek (akik 3 korona díj fejében csatlakozhattak és magukon viselhették az egyesület kitűzőjét) a *Társaság* című iratból tudhatták meg.⁵⁹ Ezek közül a három legfontosabb pont a következő volt: a női ruházkodás fejében kiáramló aranyunk megállítása, szövet- és bőrkészletünk nemzeti veszedelemmé fajuló pocsékolásának megakadályozása és ellenségeink átlátszó divatdiktatúrájának megdöntése.⁶⁰

Az egyesülethez csatlakozó nők pedig az írásban rögzített alapszabályok szerint ígéretet tettek a fényűzés és anyagpazarlás megakadályozására.⁶¹ Az alábbi pontok egyezést mutatnak a korábban megjelent propagandaelemekkel. A Fényűzés Elleni Liga markáns véleményt fogalmazott meg a francia és angol divattal kapcsolatban. A későbbiek során számos feltételezést olvashatunk a „ravasz” francia és angol szabócégekről, akik azért tervezik az újabb és újabb modelleket, hogy ezzel vásárlásra és egyúttal pazarlásra kényszerítsék a központi hatalmak országainak vevőit.⁶² Ezek közé tartozott például a bő és a szűk szabásvonalak szezononkénti váltakozása, vagy a gyapjú és bőrszegélyű ruhák tervezése, amely a fokozódó anyagihiány következtében egyre drágult. Az antantellenes írásait sok esetben teatralitás jellemezte:

„...nem engedhetik meg, hogy azon a gyűrűn [az antant által körülzárt központi hatalmak gyűrűje] belopja magát az entente hatalmak keze, még ha a divat ártatlannak látszó mozdulatával is. Leütjük azt a kezét, veszedelmes divatlapjaival együtt és míg a háború tart, lendületlenül megütnék a magunk útján.”⁶³

⁵⁷ FSZEK. BQ 391/3. A Fényűzés Elleni Liga Alapszabályai. A korabeli sajtó írásos forrásai mellett a Főváros Szabó Ervin könyvtár Budapest Gyűjteménye őrzi a Fényűzés Elleni Liga Alapszabályait. Mindemellett sajnálatos tény, hogy Pallavicini Györgyné az 1950-es években az Államvédelmi Hatóságtól félve elégette naplóját, amelyben megörökítette élete fontos pillanatait. Így feltételezhetően egy fontos kordokumentumot semmisített meg a Fényűzés Elleni Ligával kapcsolatban is.

⁵⁸ Tavaszi est az Országos Kaszinóban. *Budapesti Hírlap*, 1916. április 10., 5.

⁵⁹ Az egyesület már az alapításkor nagy sikernek örvendett, csatlakozott többek között Vay Gáborné grófné, Mikes Árminné grófné és Perczel Miklósné grófné. Nem csak a fővárosban voltak népszerűek, vidéken is számos támogatójuk akadt, például özvegy Báthory Nándorné Nagyváradról, ifjabb Wesselényi Miklósné báróné Kolozsvárról vagy Bethlen Balázné grófné Désről.

⁶⁰ F. DÓZSA, 2011. 164.

⁶¹ FSZEK. BQ 391/3. A Fényűzés Elleni Liga Alapszabályai.

⁶² Az Est tudósítójától: Főrangú hölgyek a fényűző asszonyok ellen. *Az Est*, 1916. március 30., 2.

⁶³ A magyar háborús divat. Magyar úrinők felhívása a hölgyközönséghez. *Pesti Napló*, 1916. április 4., 8.

A Fényűzés Elleni Liga olyannyira igyekezett tartózkodásra inteni mindenkit a francia és az angol divattal szemben, hogy a kirekesztő magatartást tanúsított az ezt megszegőkkel szemben, egyenesen hazaárulással vádolva őket.

„Könnyen rá lehet ismerni ezekre a kivételekre [...] Formaruhában járnak: a hivalkodó fényűzés sokszínű, különböző szabású formaruhájában! Ellenségeink országaiból származó tollakat, selymeket, prémeket viselnek és francia meg angol illatszerek szaga szállong körülöttük. Aranyat – magyar aranyat adnak érte, melynek a középponti hatalmak határain átguruló minden darabja szegényebbé teszi a véresen, verejtékesen küzdő magyar nemzetet, megnehezíti az ellenállást és hazaárulással siet ellenségeinknek a segítségére.”⁶⁴

Az angol és a francia divat elleni hadjárat mellett a Fényűzés Elleni Liga támogatólag állt a hazai ipar megteremtésének folyamata mellett, 1916 májusában az egyesület küldöttsége – Vay Gáborné grófné, Mikes Árminné grófné, Tormay Cécile, Born Frigyesné báróné és Perczel Miklósné – kérvényt nyújtott be Harkányi báró kereskedelmi miniszternek, amelyben kérvényezték az egyes ruházati cikkekhez fölhasználandó anyag mennyiségének maximalizálását.⁶⁵

A hazai ipar védelme mellett az egyszerűbb, kevesebb anyagigényű ruhákat propagálták. Elképzeléseiket megvalósítandó, a Liga 1916 júniusában pályázatot írt ki tervezők számára, akik elképzeléseiket egy kiállítás keretei között mutathatták be. A versenymarabok lehettek utcai ruhák (kabát és szoknya), délutáni ruhák (látogatóruhák), estélyi öltözékek, blúzok, pongyolák, valamint nappali és estélyi köpenyek. A tendernek szigorú feltételei voltak; a ruhák anyaga csak pamutbársonyból, plüssből, félgyapjúból vagy selyemből készülhetett. A ruhák hosszát szabályozták, kosztümhöz maximum négy és fél métert, köpenyhez három és fél méter anyagot lehetett felhasználni, a szoknya bőségét 3 méterben határozták meg, a szegélye és a föld közötti távolság 20–25 centiméter lehetett. Formai követelményként az úgynevezett sonkaujját és a többsoros gallér kerülését kérték az indulóktól.⁶⁶

A kiállításra számos terv érkezett, a Liga Girardi Józsefet és Holzer Sándort, a Nőiszabó Ipartestület két legtekintélyesebb tagját kérte fel zsűrinek. Az eseményről az *Uj Idők* írt részletesen. A lap méltányolta az egyesület törekvéseit, ugyanakkor a ruhákat túl drágának és – a célkitűzéstől eltérően – fényűzőnek tartotta. Igyekezett azonban egy új perspektívát vinni kritikájába, figyelembe vette a szabócégek, varrónők megélhetésének kérdését. Véleménye szerint a vagyonos asszonyokat semmi sem tarthatja vissza a ruhák megvételétől, így azonban legalább a hazai ipart támogatják és ezzel együtt számos ember kenyérkeresetét.⁶⁷

Ugyanezen gondolat mentén fogalmazta meg véleményét a Szikra néven publikáló Teleki Sándorné (születési nevén Kende Júlia),⁶⁸ amit szintén az Országos

⁶⁴ A fényűzés ellen. *Budapesti Hírlap*, 1916. április 4., 7.

⁶⁵ A fényűzés elleni liga a szövetpazarlás ellen. *Budapesti Hírlap*, 1916. május 16., 9.

⁶⁶ F. DÓZSA, 2014. 375–376.

⁶⁷ Divatkiállítás. *Uj Idők*, 1916. szeptember 24. 312–313.

⁶⁸ Teleki Sándorné író és újságíró volt, *A Nő és a Társadalom*, majd később *A Nő* szerkesztőjeként tevékenykedett, a Magyar Írók Körének alapító elnöke és a Magyar PEN Klub alelnöke volt. Szikra álnéven számos regénye és elbeszéléskötete jelent meg.

Kaszinó egyik felolvasóestjén osztott meg (reflektálva Tormay előadására). Előadásában középpontba helyezte a divatiparból élők helyzetét és keresetét, amit a gazdag kisasszonyok finanszíroztak divat iránti szeretetükkel. Ugyanezen kritikával⁶⁹ illetve a Fényűzés Elleni Ligát Szabóné Nogáll Janka, a *Divat Szalon* főszerkesztőnöje, aki az alábbi sorokkal értett egyet Teleki Sándornéval:

„...ebből a sok morzsából lesz majd az a bizonyos kenyér, a melyre a magyar munkásoknak oly régóta kell várakozniuk, s a mely végső pusztulástól menti meg azokat a nőket, a kiket a háború özvegységgel, árvasággal sújtott, s a kiken tudvalevőleg nem a könyörületesség, hanem mások fényűzése szokott segíteni.”⁷⁰

Teleki Sándorné és Szabóné Nogáll Janka írásaikban a Ligával ellentétes álláspontot képviseltek, ugyanakkor érdemes kiemelni, hogy ez az ellenérzés csak az egyesület takarékosági elképzeléseire vonatkozott, nem pedig az antant-ellenességre vagy a hazai divatipar megteremtésének gondolatára.

Végül, de nem utolsósorban érdemes megemlíteni a Fényűzés Elleni Liga segélyező tevékenységeit. Az alapszabályzatukban rögzítettek szerint az árva- és csecsemővédelemnek kiemelt jelentőséget tulajdonítottak az egyesület tevékenységében; a rászorulókat a belépési díjból és a kiállítás után befolyt összegből támogatták. Továbbá a Budapestre érkező erdélyi menekülteket az irodájukban (Szentkirályi utca 36.) szerették volna elszállásolni, ezt a kérést azonban a lakás tulajaja, Küffer úr megtagadta tőlük. Az utolsó szubvenció a történetükben egybeesik feloszlásukkal, 1917 márciusában tiszta jövedelmükből (9240 korona) 15 sepsiszentgyörgyi árva lánynak nyújtottak lakástámogatást, valamint bölcsődét állítottak fel nagyszombati és háromszéki gyermekek számára.⁷¹

A Fényűzés Elleni Liga megalakulásától fogva folyamatosan foglalkoztatta a sajtót, számos cikk jelent meg róluk vagy osztotta meg a kiáltványait. A háború utolsó éveiben azonban az egyre súlyosbodó hírek hatására az egyesület kikerült a reflektorfényből, feloszlásáról csak néhány írás maradt az utókorra. Indoklásuk szerint az egyesület nem kapta meg a kellő támogatást az ipari és kereskedői köröktől, valamint a kormány nem teljesítette a Harkányi báró számára benyújtott, a szövetanyagok maximalizálásáról szóló kérvényüket.⁷²

Háború okozta nyersanyaghiány

A háború kitörésének kezdetétől foglalkoztatta a lapokat a nyersanyagok drágulása, később pedig azok hiánya. Míg 1914 nyarán a *Divat Szalon* igyekezett megnyugtanni az olvasóit, hogy csak néhány szövet drágulása várható – s ez csak átmeneti állapot –, addig néhány lap már a harcok első heteiben óvatosságra intett a kérdésben. A *Budapesti Hírlap* előszeretettel hirdette az egyszerűbb öltözködés

⁶⁹ F. DÓZSA, 2014. 373–375.

⁷⁰ F. DÓZSA, 2014. 375.

⁷¹ SZLAMA, 2018.

⁷² Feloszlott a FEL. *Pesti Hírlap*, 1917. március 21., 9.

eszméjét.⁷³ A háború éve alatt a lapokban fel-felmerült ez a gondolat (elsősorban a Fényűzés Elleni Ligával kapcsolatban), ugyanakkor a lapok attitűdjét kettősség jellemezte. A háború éve alatt végig párhuzamosan jelentek meg a fényűzést elutasító cikkek és a legújabb modellek bemutatása, amelyek költésre sarkallták a nőket, a szezonról szezonra változó divatot bemutató közlönnyök pedig igyekeztek a normalitás látszatát nyújtani. Ez az illúzió azonban egyre nehezebben volt tartható az árak folyamatos emelkedése és a készletek degressziója miatt.

A nyersanyaghiány szembeötlő mivolta az 1917-es és 1918-as években tűnik fel leginkább a korabeli sajtóanyagokban.⁷⁴ A lapok magatartása ezekben az években is változatlan maradt. Kényszerűségből beszámoltak ugyan a legújabb trendekről,⁷⁵ azonban a fogyatkozó nyersanyagok szinte lehetetlenné tették azok elkészíttetését vagy beszerzését. Az 1917-es évben például újra visszatért a szűkebb szabásvonalú szoknya, de csak selyemből, vászonból, bársonyból vagy batisztból lehetett varratni, mivel már csak ezek az anyagok voltak elérhetőek a vásárlók számára, s ezek is évről évre drágultak. Az *Új Idők* szerzőjének tanácsára 1917-ben a múltból érdemes divattanácsokat meríteni, például régebbi szezonok öltözékei keverve érdekes kompozíciót adhatnak a hölgyek számára. Ekkor jött divatba az úgynevezett köpenyruha, amelyet egyszerre lehetett ruhaként és kabátként is hordani. Népszerűségnek örvendtek a zsebdíszítések és a különböző felhajtások is, főképpen azért, mert a hajtás alatt nem volt szükségszerű a ruhával megegyező szövetet használni, ugyanezt a szolgálatot megtette egy erősebb bélésanyag is.⁷⁶ Szintén a korábbi szezonok ruháinak újra divattá tételét képviselte *Az Érdekes Újság*, kijelentve, hogy a divatnak a háború alatt a továbbiakban már nem kell változnia.⁷⁷

A háború utolsó éveiben a lapok a divatleírások mellett igyekeztek gyakorlati tanácsokkal is ellátni a nőket az öltözködést illetően, különböző megoldásokat nyújtva a fokozódó nyersanyaghiányra. Ezek között volt az úgynevezett ruhakifordítás, amely során a bélés került kívülre, így kapva egy „új darabot”. A háború utolsó évére azonban ez a munka is rendkívül megdrágult, egy-egy darab kifordítása többszörösebe került a háború előtti ruhák újonnan elkészítésének.⁷⁸ A ruha kifordításán kívül a szabóságok rendszerint vállalták a régebbi ruhák átalakítását, de nagy népszerűségnek örvendtek a különböző színű ruhafestékek is. 1918-ban a hirdetések között találjuk például a Kakas vagy Dr. Hesser márkájú

⁷³ Szzeblelklű asszonyainkhoz. *Budapesti Hírlap*, 1914. január 6., 1.

⁷⁴ A tanulmány ugyan a hazai nyersanyaghiánnyal foglalkozik, ugyanakkor érdemes néhány szót szentelni az antant helyzetének is. A *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* részletesen foglalkozott a francia és angol ipar helyzetével. A közlöny Franciaország helyzetét ítélte meg a legveszteségesebbnek, a beszámoló szerint a francia textilipar, a cukor- és vasgyárak, valamint a pezsgőipar egyaránt nehéz helyzetbe került. Anglia helyzetét is hasonlóan ítélte meg az írás, ahol az ipari válság súlyosságát a munkanélküliség nagy arányával prezentálta. (HALMI, 1914. 595.)

⁷⁵ Nem csak a hazai lapok számoltak be a legújabb divatról a háború alatt. A francia divatújság, a párizsi *La Mode Illustrée* 1917-ben *Vacances de guerre* címmel jelenítette meg a legújabb modellt. A címlapképen mintás, nyári ruhát viselő nő látható, fején széles karimájú kalappal. (A. Raymond: *Vacances de guerre. La Mode Illustrée. Journal de la Famille*, 1917. 17 juin 1917, 1.)

⁷⁶ F. L.: Nyári divat 1917-ben. *Új Idők*, 1917. május 20., 475.

⁷⁷ A szerkesztőség: Kell-e a divatnak a háborúban változnia? *Az Érdekes Újság*, 1917. július 29., 30.

⁷⁸ Rác Géza: A ruhakifordítás fénykora. *Budapesti Hírlap*, 1918. május 26., 9.

festéket, amellyel otthon könnyen más színt lehetett adni a régi blúzoknak, kendőnek, harisnyának vagy bármilyen egyéb vászonnak.

Megjelentek a különböző helyettesítő anyagok is, gyakran készültek ruhák damasztabroszokból, bútorhuzatokból és lepedőkből a háború végén. Emellett elterjedtek a zsákvászonból készült darabok; a még meglévő anyag ára felszokott, mivel sem a kereskedők, sem pedig a vásárlók nem szolgáltatták vissza azokat.⁷⁹ A háború alatt a gyárak papírból előállítható szövetekkel kísérleteztek, hogy megakadályozzák a különböző ipari szövetek felhasználását. Ezekből ruhák, sőt fehérneműk is készültek, ugyanakkor a lassú gyártási folyamat miatt nehezen jutottak el az emberekhez.⁸⁰ A későbbiekben felmerült a sásból és csalánból készült textil készítése is, ennek értékesítése azonban lassan haladt.⁸¹ A lapok felvetették cikkeikben a különböző ruhadarabok elhagyását is. A *Pesti Hírlap* a kesztyű, a kalap, a harisnya és a zárt cipő elhagyásáról tudósított, 1918 júliusában egyenesen olvasói levélre válaszolva próbálták propagálni ezt az új „kényszer-divatot”. A cipő esetében a lap igyekezett történelmi példával elfogadtatni a szandál utcai viseletét, utalva a „klasszikus világra”, kiemelve, hogy a női láb a nyitott lábbeliben érvényesül a legjobban.⁸²

Összegzés

A világháború kitörése, az állóháború és a folyamatos harcok váltakozása, a közeli rokonok, ismerősök, barátok halála és a fokozódó készlet- és nyersanyaghiány a hátországra, s így Magyarországra is hatással volt. Ez a válsághelyzet begyűrűzött a hétköznapi élet legkisebb szegmenseibe is, így a különböző változásokat nyomon követhetjük a divat alakulásában is. 1914 és 1918 között a lapok divattudósításai többé-kevésbé igyekeztek fenntartani a háború előtti látszatot, már amennyiben ez alatt a megjelenési gyakoriságot értjük, azaz igyekeztek olvasóik igényeit kielégíteni az aktuális divatbeszámolókkal. Ezek a cikkek a korábbiakhoz képest azonban tartalmukban eltértek. Míg a 19. század második felében és a századfordulón a divatanyagokat ellepték a francia és az angol modellek és az őket dicsérő hangok, addig a háború éveit ennek ellentét tapasztalhatjuk. Ugyan továbbra is olvashatunk a párizsi és londoni modellekről, de a diszkreditálás már tagadhatatlan, negatív fennhanggal jellemzik ezeket a ruhákat, de az azokat viselő nőket is.

Ezzel a gondolattal némileg párba állítható a népies jellegű öltözködés piederstálra emelése és ezzel együtt a hazai divatipar megereményének vágya. Ez utóbbit lehangosabban a női egyesületek (Magyar Háziasszonyok Országos Gazdasági Szövetsége, Budapesti Nőiruhakészítő Ipartestület) követelték, hangjukat pedig a hazai lapok előszeretettel tolmácsolták. Ezen egyesületek közül is kiemelkedett a Fényűzés Elleni Liga, amely létezését maga a háború hívta elő. A Liga kiáltványai gyakran szerepeltek a lapok hasábjain, markáns véleményt fogalmaztak

⁷⁹ Kecskeméten több ezer zsák tűnt el. A kereskedők nem adják vissza, a közönség pedig ruhát szabad belőlük. *Kecskeméti Ujság*, 1918. július 2., 2.

⁸⁰ Papír-ruha és papír-ing. *Budapesti Hírlap*, 1917. szeptember 8., 13.

⁸¹ A csalán értékesítése. *Pesti Hírlap*, 1918. szeptember 21., 8.

⁸² Zsolt: Esti levél. Födetlen fej és láb. *Pesti Hírlap*, 1918. július 30., 7.

meg az antant divatjáról, a hazai ipar védelméről és az egyszerűbb öltözködés kívánalmáról.

Az egyszerűbb öltözködés gondolata nem csak a Fényűzés Elleni Ligánál fogalmazódott meg, már az anyagdrágulás esetében megfigyelhető volt a lapok figyelmeztetése. A háború második és harmadik évétől már számottevő volt az árak emelkedése és a fokozódó készlethiány. A lapok ugyanakkor nem mondtak le a divattudósításokról, hanem némileg átalakították azokat. Megszaporodtak a tanácsok, amelyekkel ellátták olvasóikat, ezekben pedig hol a korábbi szezonok ruháinak keverését, hol pedig bizonyos darabok (például kalap vagy harisnya) elhagyását javasolták, de olvashatunk a szövetek kifordításáról vagy átfestéséről is.

Az eltérő politikai orientációt képviselő lapok a főbb irányvonalakat illetően nem mutattak nagy eltérést egymástól, szinte mindegyikükben megjelent az antantellenesség vagy a hazai divatipar megteremtésének kívánalma, esetleges eltérést a lapok hangvétele mutatott. Ez alól kivételt jelenthet a Fényűzés Elleni Ligával egyet nem értő Szabóné Nogáll Janka és Teleki Sándorné – azonban, ahogy a korábbiakban jeleztem, csak az egyszerűbb öltözékek proponálásában tért el a véleményük. A népies jellegű divat feltámasztását leginkább *Az Ujság* és *Az Érdekes Ujság* támogatta, cikkeik között erőteljes Németország iránti szimpátiát is fel lehet fedezni. Némileg eltérő véleményt mutatott a konzervatív szellemű *Budapesti Hírlap*, amely nem tartotta kívánatosnak az idegen nemzetek saját népies jellegű öltözetének átvételét (szövetséges állam esetében sem), ugyanakkor a magyaros öltözködést erőteljesen proponálta. Az antant, elsősorban párizsi divatot legélesebben a *Pesti Napló* bírálta, amely a francia divathölgyeket egyenesen kokottnak titulálta. Az *Uj Idők* divatcikkeiben az egyszerű öltözködésre való buzdítást lehet nyomon követni. A francia és az angol divattal szembeni ellenérzés, a népies jellegű öltözködés iránti nosztalgikus érzelmek vagy a hazai divatipar megteremtésének gondolatai nem tehetők pusztán egy-egy évre, ezek az írások áthálózták a világháború időszakát, s ezek a témák gyakran együttesen jelentek meg a cikkek keretei között. A nyersanyaghiányról szóló cikkek növekedése azonban a háború utolsó két évére tehető; ezekben ténylegesen kifejeződött, hogy az a divat, ami megmaradt.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Források

FSZEK. BQ Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény
391/3. A Fényűzés Elleni Liga Alapszabályai

Sajtó

Az Est
Az Érdekes Ujság
Az Ujság
Borsszem Jankó

Budapesti Hírlap
Kecskeméti Ujság
La Mode Illustrée. Journal de la Famille
Pesti Hírlap
Pesti Napló
Tolnai Világlapja
Új Idők

Szakirodalom

BOUCHER

1973 BOUCHER, François: *20,000 Years of Fashion: The History of Costume and Personal Adornment*. New York, NY, Harry N. Abrams, 1973.

BUZINKAY

1993 BUZINKAY Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest, Haza és Haladás Alapítvány, 1993.
2016 BUZINKAY Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016.

F. DÓZSA

1977 F. DÓZSA Katalin: Osztrák–magyar kapcsolatok és kölcsönhatások a divat területén 1850 és 1916 között. *Folia Historica*, (1977) 5. sz. 177–211.
1989 F. DÓZSA Katalin: *Letűnt idők, eltűnt divatok 1867–1945*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1989.
2011 F. DÓZSA Katalin: Fényűzés Elleni Liga, avagy az I. világháború és a divat. *A Hadtörténeti Múzeum értesítője. Acta Musei Militaris in Hungaria. Hadtörténeti Múzeum*, (2011) 12. sz. 159–166.
2014 F. DÓZSA Katalin: *Megbámulni és megbámultatni. Viselettörténeti tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó, 2014.
2016 F. DÓZSA Katalin: Az első világháború hatása a polgári erkölcsök, a női szerepek és az öltözködés érdemi változásaira. *Múltunk*, (2016) 2. sz. 54–82.

GÁSPÁRNÉ DÁVID

1924 GÁSPÁRNÉ DÁVID Margit: *A divat története: erkölcsök, szokások, viseletek*. Budapest, Pantheon Irodalmi Intézet, 1924.

GERGELY (SZERK.)

2019 GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. (*Osiris tankönyvek*)

GYÁNI

2006 GYÁNI Gábor: *Hétköznapi élet Horthy Miklós korában*. Budapest, Corvina Kiadó, 2006.

HALMI

- 1914 HALMI Gyula: A világháború hatása az iparra I. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 68. (1914) 51. sz. 593–596.

KOZÁRI

- 2009 KOZÁRI Mónika: *A dualizmus kora 1867–1914*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2009.

LÉNÁRT

- 2016 LÉNÁRT András: Újrahasznosított propaganda. Az első világháború tanulságainak beépülése a politikai praxisba. *Jelkép*, (2016) 1. sz. 5–15.

NAGY

- 1900 NAGY Géza: *A magyar viseletek története*. Budapest, Franklin Társulat, 1900.

SÁGVÁRI

- 2018 SÁGVÁRI György: Millenniumra magyar ruhát! In: *Divat, kultúra, történelem. Divattörténeti tanulmányok*. Szerk.: F. DÓZSA Katalin – SZATMÁRI Judit Anna – SZENTESI Réka. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018. 77–119.

SZLAMA

- 2018 SZLAMA Gabriella Zsófia: Lehet-e szolidáris a divat? *Társadalmi Nemek Tudománya e-Folyóirat*, 8. (2018) 2. sz. 121–139.

TÓTH

- 2010 TÓTH György: A varrógép meghonosodása Magyarországon. In: *Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján*. Szerk.: FLÓRIÁN Mária. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 2010. 137–167.

WOHL

- 1891 WOHL Janka: *Az illem*. Budapest, Athenaeum 1891.